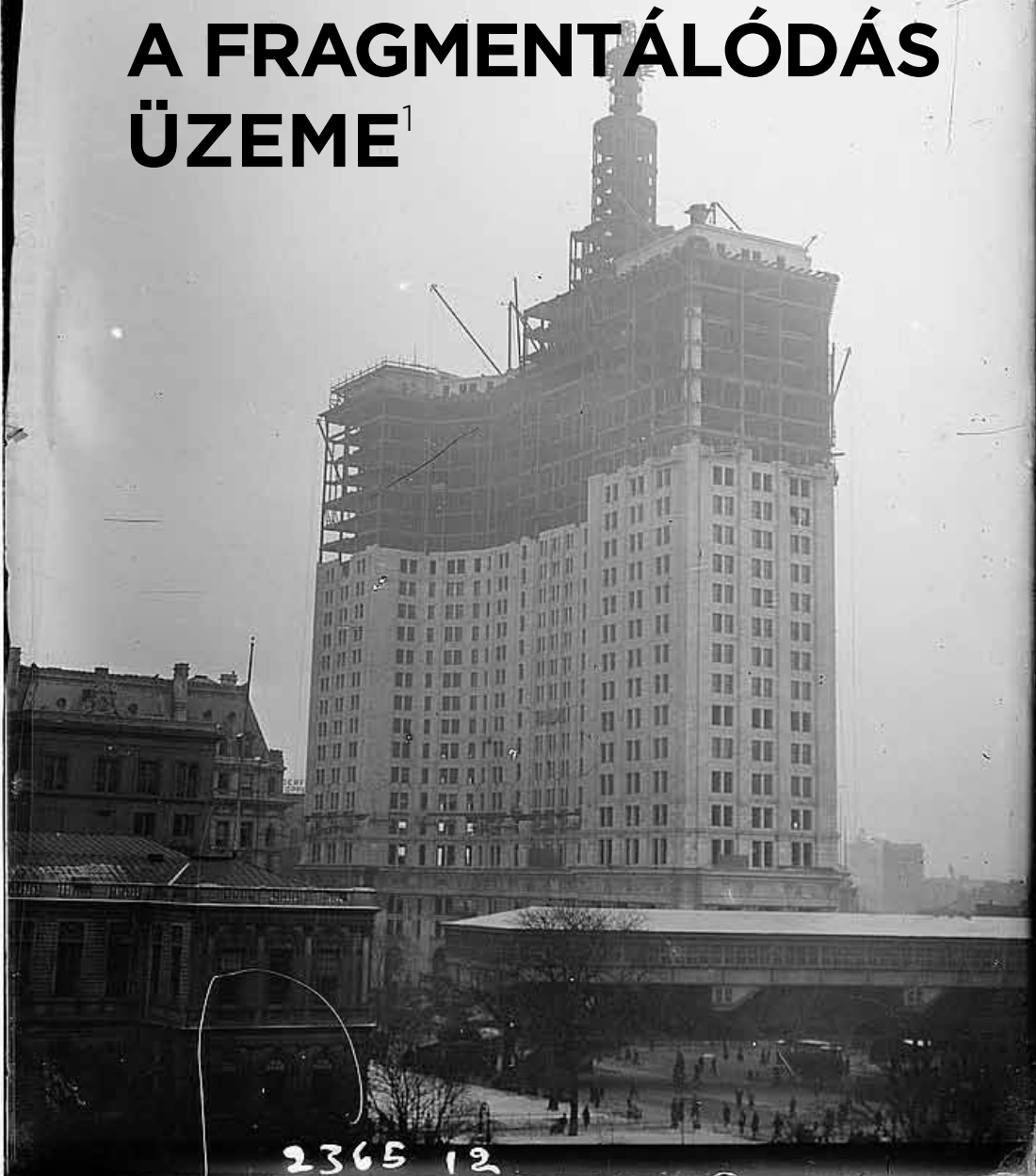

NEW MUNICIPAL BUILDING, NEW YORK

David Harvey

A KAPITALIZMUS: A FRAGMENTÁLÓDÁS ÜZEME¹

2365 12

¹ A tanulmány eredeti, angol nyelvű szövege a *New Perspective Quarterly* 1992. tavaszi számában jelent meg.

A legutóbbi idők óta a tőkefelhalmozás utáni hajsza a nyugati világ történeti-földrajzi átalakulástörténetének központi motívuma, és úgy tűnik, ez sodorja majd az egész világot a XXI. századba. Az elmúlt háromszáz évben ez volt az az erő, amely döntő szerepet játszott a politika, a gazdaság és a környezet alakváltozásaiban. Ez tehát a pénz felhasználása még több pénz megszerzése céljából, természetesen nem az egyetlen működő folyamat, nehéz volna azonban anélkül értelmezni az utóbbi háromszáz év társadalmi változásait, hogy ne vizsgálánánk meg tüzetesebben.

A kortárs történelmi materializmus a társadalmi, gazdasági és politikai változásokat előidéző tőkefelhalmozás alapvető folyamatainak elkülönítésére törekszik, és ezek részletes vizsgálatán keresztül keresi a választ e változások okaira és módjaira. A vizsgálat inkább *folyamatokra* irányul, mintsem dolgokra és eseményekre. Ez egy kicsit olyan, mint nézni egy edény létrejöttét a korongon: a folyamat könnyen leírható, de az eredmény alakja és mérete végtelen módon változhat.

Bár egy egyszerű folyamatról beszélünk, ez nem jelenti azt, hogy minden esetben pontosan ugyanolyan eredmény születik, hogy az események könnyen előrejelezhetőek volnának, illetve, hogy minden megmagyarázható egyedül a folyamatra való utalással. A tőkefelhalmozás olyannyira eltérő városok létrejöttében játszott szerepet, mint Los Angeles, Edmonton, Atlanta és Boston, és – jöhet, egészen más úton – szinte a felismerhetetlenségig alakított át olyan ősrégi városokat, mint Athén, Róma, Párizs és London. Hasonlóképpen vezetett új gyártósorok, technológiák, életstílusok, közlekedési módok és újonnan gyarmatosítható helyek nyugtalan kereséséhez – olyan végtelenül változatos fortélyokhoz, amelyek a határtalan emberi leleményességet tükrözik a nyereségtermelés új és új módjaiban. Röviden: a kapitalizmus mindig is a különbözőség termelése által növekedett.

Ugyanakkor a tőkefelhalmozás játékát meghatározó szabályok viszonylag egyszerűek és könnyen átláthatóak. A kapitalizmus mindig a növekedésről szól, tekintet nélkül arra, hogy ez milyen környezeti, társadalmi vagy geopolitikai következményeket von maga után (valóban, a „válságot” mint lassú növekedést szokás definiálni); mindig technológiai és életstílusbeli változásokkal jár (a „fejlődés” elkerülhetetlen); és mindig konfliktusokkal terhelt (bővelkedik a küzdelmekben, így például az osztályharcban).

Mindenekelőtt, a kapitalizmus temérdek bizonytalanságot termel – örökké ingatag és hajlamos a válságra. Úgy hiszem, a kapitalista válságok kialakulásának és megoldódásának története alapvetően hozzájárul történelmünk megértéséhez. A tőkefelhalmozás szabályainak megismerése segít annak megértésében, hogy történelmünk és világunk földrajza miképpen tett szert jelenlegi alakjára.

A FRAGMENTUMOK IMÁDATA

A posztmodern állapot című kötetemben ezt a gondolkodásmódot próbáltam alkalmazni az előrehaladott kapitalizmus legújabb gazdasági és kulturális változásainak értelmezésében. Azt állítottam, hogy a posztmodern gondolkodás hajlamos elvetni minden történeti rendszerezést vagy általánosítást, és a koherencia feltételeivel szembenemve összekuszálni gondolatokat és képeket: az elkülönítésre, a fragmentálódásra, az átmenetiségre, a különbözőségekre helyezi a hangsúlyt, valamint arra, amit mostanság gyakran „másságnak” neveznek (egy furcsa kifejezés, amely azt hivatott főként jelezni, hogy nincs jogom másokért, sőt talán még másokról sem beszélni, mert ha így teszek, a saját képemhez viszonyítva „konstruálok” ezeket).

Ezenfelül, egyes posztmodern teoretikusok úgy érveltek, hogy a világ nem megismerhető, mivel nincs semmilyen biztos módja az igazság megalapozásának, és éppen az „univerzális igazság” valamely változatának színlelt ismerete, vagy ami még rosszabb, az ehhez való feltétlen ragaszkodás vezetett a gulágokhoz, a holokauszthoz és más társadalmi katasztrófákhoz. A legjobb, amiben reménykedhetünk, állítják, hogy hagyjuk a dolgokat a maguk sokféle és különböző alakjukban fejlődni, szövetségeket keresve ott, ahol lehetséges, viszont mindig kerüljük az univerzális megoldásokat feltételező vagy általános és megismerhető igazságok látszatát keltő ígéhirdetéseket. Ez a gondolkodásmód áterjedt az építészetre, a művészetre, a popkultúrára, az új életsílusokra és a gender-politikára.

Számos érdekes gondolat van mindebben, különösen a különbözőség és a sokféleség, illetve a társadalmi nemet, az osztályt, az ökológiát stb. érintő többszörös átfedések hangsúlyozása. Én azonban mégsem értem, hogy miért volna bárhogyan összeegyeztethetetlen a heterogenitásnak az a fajtája, amelyet a posztmodern gondolkodás ünnepel, annak a gondolatával, hogy a világ megismerhető, például a tőkefelhalmozás folyamatainak elemzésén keresztül, amelyek nem csupán jól megférnek a társadalmi különbözőséggel és sokféleséggel, hanem aktívan termelik is azokat.

A POSZTMODERN FŐNIX

Miután a kulturális érzékenység ezen eltolódását az 1973-75 közötti kapitalista válságot követően a kapitalizmus szerveződésének meglehetősen radikális átalakulása kísérte, kézenfekvőnek tűnt úgy érvelni, hogy maga a posztmodernizmus is a tőkefelhalmozás folyamatainak terméke.

1973 után azt látjuk például, hogy a munkásosztály politikája defenzív pozícióba került, ahogy nőtt a munkahelyi bizonytalanság, visszaesett a gazdasági növekedés, a reálbérek stagnáltak, és a deindusztrializáció egymást követő hulláma

ellensúlyozandó, a produktív tevékenység mindenfajta helyettesítője vette át az uralmat. A vállalati fúziók tébolya, a hitelezés tivornya és a nyolcvanas évek többi kicsapongása, amelyekért most fizetünk, voltak az egyedüli életteli tevékenységek a jóléti állam lebontásának, a laissez faire felemelkedésének és a rendkívül konzervatív politikizálásnak eme korszakában. Az individualizmus, a nyereségvágy és a vállalkozói szellem erőteljes hangoztatása jellemezte a Reagan és Thatcher nevével fémjelzett éveket. Ezenfelül, az 1973-as válság profitra váltható új termékek, új technológiák, új életstílusok és új kulturális sallangok eszeveszett keresésére ösztönzött. És ugyanezek az évek egyúttal a nemzetközi erőviszonyok radikális átrendeződésének voltak tanúi, amikor Európa és Japán meggyengítette az Egyesült Államok addig szilárd hatalmát a gazdasági és pénzügyi piacokon.

Ezt az általános elmozdulást a régi típusú tőkefelhalmozástól egy új típusúba nevezem a fordizmusból (futószalagon zajló tömeggyártás, politikai tömegszervezetek és jóléti intézkedések) a rugalmas tőkefelhalmozásba történő átmenetnek (utóbbit a piaci rések keresése, a termelés térbeli szétszóródásával párosuló decentralizáció, a nemzetállam viszszavonulása a beavatkozó jellegű politikából, és ehelyett a dereguláció és a privatizáció jellemzik). Ezért meggyőzőnek tűnik számomra azt állítani, hogy a kapitalizmus, az említett átmenet során, megteremtette a feltételeket a posztmodern gondolkodás kibontakozásához.

TÉR-IDŐ SŰRŰSÖDÉS

Az egyidejűséget azonban mindig veszélyes ok-okozatként kezelni, ezért hozzáálltam, hogy meghatározzam a két jelenség kapcsolatát. Úgy hittem, hogy ez leginkább az idő és a tér kapcsolatával szemléltethető. A tőkefelhalmozás mindig a gyorsulásról (gondoljunk csak a technológia, a gyártási folyamatok, a marketing vagy a pénzügyi csere fejlesztéseinek történetére), illetve a szállítás és a kommunikáció forradalmairól szól (a vasút és a távíró, a rádió és az autó, a sugárhajtású repülő és a műholdas kommunikáció), amelyek a térbeli akadályok csökkenését idézik elő.

Az idő és a tér megtapasztalása korszakonként radikálisan átalakult. 1970 óta eme változás egy különösen erős példájának lehettünk tanúi: ilyenek a távközlés, a repülőn és kamionnal történő szállítás, a vasúti, illetve az óceánon keresztüli közlekedés hatása, az opciós piacok, az elektronikus pénzügyletek és a számítógép-vezérelt gyártórendszerek fejlődése. Nemrég egy olyan erőteljes szakaszon mentünk keresztül, amit „tér-idő sűrűsödésnek” nevezek: a világ hirtelen sokkal kisebbnek tűnik, és jóval szűkebbek lettek azok az időhorizontok, amelyek mentén a társadalmi cselekvésről gondolkodhatunk.

Annak a képzetét, hogy kik vagyunk, hová tartozunk, és meddig terjednek kötelezettségeink – röviden azt, hogy mi az *identitásunk* –, mélyrehatóan befolyásolja a térben

és az időben való elhelyezkedésünk felfogása. Más szóval, identitásunkat széleskörűen határozzuk meg a tér (én *ide* tartozom) és az idő (ez az én *életrajzom, történelmem*) fogalmain keresztül. Az identitás válságai (Hol a helyem a világban? Milyen jövőre számíthatok?) a tér-idő sűrűsödés erősebb fázisaiban keletkeznek. Ezenfelül megalapozottnak tartom azt a gondolatot, hogy a legutóbbi fázis olyannyira összezavarta azonosságunk és hovatartozásunk képzetét, hogy a reprezentáció általános válságát idézte elő, amely a mai világban leginkább a posztmodern gondolkodásban érhető tetten.

Az átmenetiség (ephemerality), mint a kulturális termelés kívánatos jellemvonásának kiemelése, például a divat és a terméktervezés gyorsuló változásaihoz illeszkedik, ami a tőkefelhalmozás 1973-as válságára adott válaszok részeként fogható fel.

Ha a tér-idő sűrűsödés korábbi szakaszaira tekintünk vissza – így például az 1848 utáni időszakra Európában, vagy szorosan az első világháború előtti és utáni korszakra –, a hirtelen változás hasonló fázisait észlelhetjük a művészetek és a kulturális tevékenységek területén. Ebből arra következtetnek, hogy lehetséges eljutni egy olyan *általános* interpretációhoz, amely számot tud adni a posztmodernizmus felemelkedéséről, illetve annak az új térbeli és időbeli tapasztalathoz való kapcsolatáról, amelyet a tőkefelhalmozás új formái idéztek elő.

Azonban ezúttal is hozzá szeretném fűzni, hogy ez nem jelenti azt, hogy minden egyszerűen determinisztikus. Ismétlem, a kapitalizmus a sokféleség és a különbözőség által, ezeket termelve növekszik, ugyanakkor csak bizonyos korlátokon belül.

A PIACI RÉSEK

A posztmodernizmusban nincs semmi, ami meggátolná a kapitalizmus további fejlődését. Ellenben a posztmodern fordulat tökéletes hajtóerőnek bizonyult a profittermelés új területeinek és formáinak kifejlesztéséhez.

A fragmentálódás és a sokféleség például bőséges lehetőségeket kínál a gyorsan változó piaci rések kiaknázásához az új termékek számára. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a valóság történelmi materialista szemléletének radikális megfordítása következett volna be, ahol nem a gazdaság, hanem a kultúra válik a történelmet mozgató erővé. Úgy gondolom, egy ilyen beállítás nem is annyira elferdíti, mint inkább félreértelmezi azt, ami történik.

Marx úgy gondolta, hogy mindenfajta termelés feltételezi az emberi képzelőerő előzetes érvényesülését; mindig az emberi vágyak, meghatározott célok és szándékok mozgósítását igényli. Az ipusztériális kapitalizmus problémája, hogy az emberek többsége nem vehet részt ebben a folyamatban: néhány kiválasztott végzi a kigondolást és a tervezést, hozza valamennyi döntést és építi fel azokat a technológiákat, amelyek szabályozzák

a munkás tevékenységét, és ily módon a népesség tömegétől meg van tagadva az emberi kreativitás játéka.

Ez egy mélységesen elidegenítő szituáció, és a történelem jelentős része az ezzel szembeni törekvésekről szól. A gazdagok és kiváltságosak, ők maguk nem esve az industrializmus bővületébe, az elidegenedéssel szemben a kultúra megkülönböztető mezőit alakították ki, mint egyfajta védett zónát, amely kívül esik az ipari kapitalizmus nyers anyagiasságán (gondoljunk a romantikára, vagy az esztétikai értékek és élvezetek ápolására).

A munkások, ha módjukban állt, hasonlóképpen kifejesztették saját kreatív élvezeteiket: a vadászatot, a kertészkedést, vagy az autókhoz kapcsolódó foglalatosságokat. Ezek a tevékenységek, amelyek átfogóan a „kultúra” fogalma alá esnek, akár magasak vagy alacsonyok, nem annyira a strukturális szempontok felett állnak, hanem inkább azt helyettesítik, amit az ipari kapitalizmus az emberek túlnyomó többségétől a munkahelyén megtagad.

Az idők folyamán a tőkefelhalmozás folyamata fokozatosan magába szívta ezeket a helyettesítő élvezeteket, amelyek így a profittermelés új szféráivá váltak. Ahogy az ipari kapitalizmus egyre kevesebb nyereséget hozott – főképp az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában –, a profittermelés eme új területei egyre nagyobb jelentőségre tettek szert, különösen 1945 után, és még inkább az 1973-75 közötti válságot követően.

Így vált észlelhetővé, hogy a kultúra többé nem a gazdaság nyomában halad, hanem az előhadba került. Ugyanakkor nem mint a nem gazdasági tevékenység védett zónája, hanem mint a kegyetlen verseny és a haszonszerzés küzdőtere. A piaci rések felhalmozódása, az eltérő preferenciák és a sokféle új életstílus előmozdítása mind a tőkefelhalmozás érdekkörében jelenik meg.

Az utolsó, ezen túlmenően, az esztétikum kommercializálásával a tömegkultúra és a magas kultúra közti megkülönböztetés lebontását eredményezte, és ezzel párhuzamosan, mint mindig, a sokféleség és a különbözőség termelésén gyarapodott. Az, amit általánosan „kultúrának” tekintünk, a vállalkozói és tőkés tevékenység elsődleges területévé vált.

ÁT A POSZTMODERN KAPUN

Az általam eddig vázolt kép a tőkefelhalmozás, a piaci materializmus és a vállalkozói mohóság uralmáról valószínűleg nagyon borúlátónak tűnik. Ezért hadd vegyem szemügyre azokat a lehetőségeket és veszélyeket, amelyek ebből a posztmodern állapotból adódnak.

Először is azt állítom, hogy a kapitalizmus nem oldotta meg a válságokra való hajlamát, továbbá a tőkefelhalmozás, a gazdasági növekedés és a folyamatos fejlődés még erőteljesebb, mint húsz évvel ezelőtt. Amikor a kapitalizmus mélységes irracionáltsága

láthatóbbá válik mindenki számára – úgymint a jelenlegi recesszióban az Atlanti-óceán mindkét partján –, adottak a feltételek valamilyen új irányvételhez (ha máshoz nem, legalább a kormányzó párt leváltásához).

Másodszor, a kulturális sokféleség és különbözőség tomboló dicsőítése az elmúlt húsz évben új típusú tereket nyitott meg a különböző életstílusok és preferenciák feltáráshoz, és egy átfogóbb vitát indított az ember lehetőségeiről és szorongásainak okairól. Ez a pozitív oldala annak, amiért a posztmodernizmus jelentős része síkraszáll: az uralkodó értékek bírálatát kezdeményezi, beleértve azokat, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a tőkefelhalmozás törvényeire, és ezáltal a radikális politika sokféle formájának kínál lehetőséget. Ebből következően a kortárs radikális politika legalább annyira érintett a kultúra, mint a természetben zajló osztályharc hagyományos problémái által.

Itt azonban ugyanannyi veszéllyel szembesülünk, mint lehetőséggel. A tér-idő sűrűsödés előidézte identitásválság kirekesztő vallásos doktrínák (az örökkévalóság ígérete egy felgyorsulva változó világban) vagy kirekesztő területi gyakorlatok (az otthon, a lokalitás, a nemzet biztonságának hangoztatása a külső és nemzetközi nyomással szemben) elfogadásához vezethet. Példaként szolgálhat a fasiszta és kirekesztő hangulatok elterjedése Európában és Buchanan kampányának előretörése az Egyesült Államokban. Annak elvetése, hogy e jelenségek mögött bizonyos alapvető folyamatok játszanak közre, illetve, hogy megalapozhatóak megismerhető igazságok, túlságosan könnyen struccpolitikába fulladhat („a saját politikai érdekeimet fogom követni, és a pokolba minden többivel”).

A képi világ fetiszizálása a mindennapi élet társadalmi valósága iránti bárminemű törődés rovására, tekintetünket, politikánkat és észlelőképességünket a tapasztalat anyagi világtól a reprezentációk látszólag végtelen és bonyolult hálózata felé vonhatja el. És míg igaz az, hogy a „személyes egyúttal politikai”, nem kell a jelenlegi elnökválasztási kampánynál? messzebbre tekintenünk, hogy lássuk, az elv miképpen sérthető meg. Mindenekelőtt, a tőkefelhalmozás kiemelt területének tételezett kulturális tevékenységek művelése az esztétikum eldogiasított és előrecsomagolt formáit részesíti előnyben az etikai, szociális és méltányossági szempontokkal szemben, figyelmen kívül hagyva a természet, illetve az emberi természet helyi és nemzetközi szintű kizsákmányolását.

A posztmodernizmus tehát megnyitja a kaput a radikális politika irányába, de java-részt megtagadja a belépés jogát. Ahhoz, hogy átlépjünk a nemcsak gazdaságilag, hanem kulturálisan és spirituálisan is fásult kortárs kapitalizmus mélyrehatóan radikális kritikájába, a tőkefelhalmozás azon központi folyamatainak megragadására van szükségünk, amelyek rendkívüli hatással bírnak saját életünkre.

A kapitalizmus gyorsuló ütemben alakította át a Föld arcát az eltelt kétszáz évben. Még kétszáz évet nem haladhat ugyanezen a pályán. Valakinek valahol el kell

2 A 2000. évi amerikai elnökválasztási kampányról van szó (a szerk.).

gondolkodnia azon, hogy milyen társadalmi rendszer hivatott leváltani. Úgy tűnik, nincs más alternatíva valamiféle szocialista politika építésén kívül, amelynek a következő kérdés áll majd a középpontjában: Miről szólna az élet, ha nem a tőkefelhalmozás uralkodna rajta? Ez a kérdés mindannyiunk részéről komoly figyelmet érdemel.

Fordította: Németh Ádám

Lektorálta: Kasnyik Márton